

Zebuniso AXRAROVA,

O'zMU Ijtimoiy fanlar fakulteti "Pedagogika va umumiy psixologiya" kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi
E-mail: axrarova@nuu.uz

TDPU professori, pedagogika fanlari doktori Sh.A.Abdullayeva taqrizi asosida

THE POSSIBILITIES OF USING THE SPIRITUAL AND MORAL VIEWS OF MAHMUDHOJA BEHBUDI IN THE PROCESS OF EDUCATION

Annotation

The article analyzes the contribution to the development of spiritual culture of the educator Mahmudhoja Behbudi, who was one of the outstanding leaders of the national revival movement that emerged in Turkestan in the XX century, who played an important role in awakening the public consciousness of the Uzbek people at that time. Possessing a broad outlook and deep knowledge, he has always opposed conservatism and ignorance and in his works called for the correct understanding and interpretation of the Islamic religion. His goal was to enlighten the people and bring them to the level of highly developed peoples of the world, to build an advanced society in all respects, a state based on the unshakable principles of humanism and democracy. In the legacy of Mahmudhoja Behbudi, attention is paid to highlighting the issues of science, morality, the influence of art on the spiritual culture of youth, on the understanding of national identity. In satya, the modern meaning of Behbudi's work is investigated.

Key words: Jadidism, spiritual culture, science, religion, enlightenment, morality, politics, art, spiritual perfection.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДУХОВНО- ПРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ МАХМУДХОДЖА БЕХБУДИ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В статье анализируется вклад в развитие духовной культуры просветителя Махмудходжи Бехбуди, который был одним из выдающихся лидеров движения национального возрождения, возникшего в Туркестане в XX веке, сыгравшего важную роль в пробуждении общественного сознания узбекского народа в тот период. Обладая широким кругозором и глубокими знаниями, он всегда выступал против консерватизма и невежества и в своих произведениях призывал к правильному пониманию и толкованию исламской религии. Он ставил перед собой цель просветить народ и вывести его на уровень высокоразвитых народов мира, построить передовое во всех отношениях общество, государство основанное на незыблемых принципах гуманизма и демократии. В наследии Махмудходжа Бехбуди уделяется внимание освещению вопросов науки, морали, влияния искусства на духовную культуру молодежи, на понимание национальной идентичности. В статье исследована современное значение произведения Бехбуди.

Ключевые слова: Джадидизм, духовная культура, наука, религия, просвещения, мораль, политика, искусство, духовное совершенство.

MAHMUDHOJA BEHBUDIYNING MA'NAVIY - AXLOQIY QARASHLARIDAN TARBIYAVIY JARAYONLARDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada XX asrda Turkistonda vujudga kelgan milliy uyg'onish harakatining atoqli rahbarlaridan biri bo'lgan, o'sha davrda o'zbek xalqi ijtimoiy ongining uyg'onishida muhim rol o'ynagan ajdodimiz jadid ma'riftparvari Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy madaniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi tahlil qilingan.

Keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo'lgan Behbudi o'z asarlarida islom dinini noto'g'ri talqin etilmasligi, ma'rifiy jihatlarga e'tibor qaratishga chaqirgan. Behbudiyning maqsadi xalqni ma'rifatlil qilish va ularni dunyoning yuksak rivojlangan xalqlari darajasiga olib chiqish, har tomonlama rivojlangan jamiyat, insonparvarlik va demokratiyaning mustahkam tamoyillariga asoslangan davlat qurish edi.

Maqolada Behbudi merosida ilm-ma'rifat, axloq, san'atning yoshlar ma'naviy madaniyati, milliy o'zlikni anglashga ta'siri masalalarining yoritilishiga e'tibor qaratilgan, asarlarining zamonaviy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ma'naviy madaniyat, ilm, ma'rifat, din, axloq, san'at, siyosat, ma'naviy barkamollik.

Kirish. Bugungi kunda har bir xalq, o'z kelajagini barkamol avlod taqdirida ko'rar ekan, bu maqsadni amalga oshirishda, har tomonlama rivojlangan, yuksak maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish ham muhim hisoblanadi. Tadqiqot muammosini nazariy o'rganish, jarayonning tashkil etilishi, tajriba-sinov ishlarning borishiga ko'ra oliy ta'lim tashkilotlarida Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy - axloqiy qarashlaridan Oliy ta'lim tashkilotlarining tarbiyaviy jarayonlarida samarali foydalanishda tarbiya metodlarining o'z alohida ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Tarbiyaviy ishlarda, bugungi kunda qo'llanilib kelinayotgan tarbiya metodlaridan foydalanish Oliy ta'lim tashkilotlarining tarbiya jarayonlarida tadbirlar

muvaffaqiyatini ta'minlashda samarali yordam berishi aniqlandi:

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlardan (shakli: ahloqiy-ma'naviy suhbat, baxs)

Odatlantirish va foliyatda mashqlantirish metodlar (shakli: namuna ko'rsatish, musobaqa)

Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari (shakli: ma'kullash, ishonch bildirish)

Quyida Oliy ta'lim tashkilotlarining tarbiyaviy jarayonlarida samarali deb topilgan metodlar tashkil etiladigan pedagogik faoliyatning imkoniyatlari haqida bayon etiladi:

Ijtimoiy ongini hosil qiluvchi metodlar. Bunday tarbiyaviy tadbirlar tajriba guruhiga jalb etilgan respondent - talabalar M.Behbudiyning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari va nazariy va amaliy bilimlar, ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan axloqiy-ma'naviy suhbat, baxs kabi shakllarda tashkil etiladi.

Axloq- ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, bu tartib-qoida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida kishilarning xatti-harakatini tartibga solish funksiyasini bajaradi. Axloq bizning ongimizga ta'sir qilib, yaxshilik, adolat va adolatsizlik, umuman, ijobiy va salbiy xatti-harakatlarni belgilab beradi.

Axloq normalari inson hatti- harakatini boshqarib turadi. Inson jamiyatda yashar ekan, u ma'lum huquqlarga ega bo'ladi. Ana shu huquq meyorlariga zid hatti- harakat qilish axloqsizlik xatti- harakati deb ataladi. Shuni ham e'tiborga olish lozimki, huquqiy meyorlar majburiy, axloqiy meyorlar esa, ixtiyoriy bo'ladi. Ma'naviy- axloqiy tarbiya insonlarni ijobiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirish bilan bir qatorda, ularni salbiy sifatlardan saqlashga undaydi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mohiyati, mazmuni va funksiyalarini quyidagilarda ko'rsatishimiz mumkin:

Jamiyatga, Vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash. Mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash.

Atrofdagilar, kursdoshlar, do'stlar va umuman u har doim muloqot qiladigan kishilarga axloqiy munosabatni tarbiyalash.

Shaxsning o'z-o'ziga axloqiy munosabatni tarbiyalash. Ma'naviy-axloqiy tarbiyada quyidagi jihatlariga e'tiborni qaratish lozim:

1.Ma'naviy-axloqiy tarbiyani o'qitish jarayoni bilan qo'shib olib borish.

2. Yaxshi o'qita bilgan o'qituvchi yaxshi tarbiyalaydi ham. (nemis pedagogi A.V.Disterverg)

3.Oliy ta'lim tashkilotlari pedagoglari va talabalarining hamkorlik faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, ya'ni ahil, inoq jamoani tashkil etish.

4.Tarbiyaviy ishlarni qat'iy reja asosida olib borish.

5.Ijobiy emotsional sharoit yaratish, ya'ni bayramlarni nishonlash.

6. Ijtimoiy ma'naviy- axloqiy shakllantiruvchi mashq, o'rnatma, namuna usulidan unumli foydalanish.

7.Ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid tadbirlarning saviyasini oshirish.

8.Turli badiiy-adabiy kechalar, tadbirlar, bellashuvlar, olimpiadalar o'tkazish.

9.Sharq qadriyatlarini va milliy an'analar aks etgan asarlarni muntazam ravishda mutolaa qilish va munozaralar tashkil etish.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlaridan namunalari:

1.Doimo kitob mutolaa qiladigan kishi hech qachon johil bo'lmaydi.

2.Modomiki, bizlar tarbiasiz va bolalarimizni o'qitmaymiz, bul tariqa yomon hodisalar va badbaxtliklar oramizda doimo hukm-farmo bo'lsa kerak. Bu ishlarni yo'q bo'lmog'iga o'qimoq va o'qitmoqdan boshqa iloj yo'qdir.

3...Ori siz talaba afandilar, millatni kelar zamon xodimlaridursiz.

4.Marg'ilon shahrining qozisi Muzaffarxon (usuli jadid uchun) bir bob usul jadid maktabiga fatvo oldi. Ba'zi sha'riyat peshvolari bu usulni tushunmagani holda Muzaffarxonning niyati millat bolalariga soyabon bo'lish, shoyad.

5.Arabiy bilmaslik, din, ruscha bilmaslik dunyo qo'ldan ketar.

6.Agar men muazzin bo'lsa edim, saxar chog'ida minora ustiga chiqib, azondan keyin: "Oy, musulmonlar! G'afflat va jaholatdan uyg'oningizki, maorif oftobi mag'ribdan chiqqa boshladi"deb qichqirar edim.

7.Bularni (qizlarni) tabiiy harakati buzulmasligi uchun yana tadbir va sa'y lozimdur. YA'ni oshiqona kitob va hikoyalarni o'qimoq va eshitmoqlariga vaqt qoldurmasun, iffat va tarbiyati badaniylariga tadbirlar joriy qilinsun. Xususan, yomon va beqayd ayollar ila ixtilot yo'llari bog'lansun.

Samarali usullardan bo'lgan ma'naviy-ahloqiy insonning axloqiy tarbiyalanganligi uning tevarak-atrofdagilarga bo'lgan turli-tuman munosabatlaridan namoyon bo'ladi. U insonning xislarida, kechinmalarida ifodalanadi hamda xulq-atvorida, xatti-harakatida ko'rinadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi shaxsni ahloqiy shakllantirishdir.

Insonning muhim ma'naviy sifatlari bo'lgan axloqiy ong, hissiyot va xulqni shakllantirish; vatanparvarlik, Vatanga muhabbat, gerb, bayrog', madhiyaga hurmat, insonparvarlik, mehnatga munosabat, jamoa bilan birgalikda kilinadigan ishlarga munosabat, ongli intizom va boshqa tuyg'ularni kamol toptirish ma'naviy - ahlokiy tarbiyaning asosiy vazifalaridir.

Ma'naviy - ahloqiy tarbiyaning mazmuni, avvalo, talabalarda amaliy faoliyatlarida, o'qish, mehnat, jamoatchilik ishlarida, ularning munosabatlari xarakterida, o'zaro ta'sir ko'rsatish usullari, xulq-atvor meyorlarini o'zlashtirishlarida namoyon bo'ladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, axloqiy tarbiya yoshi va talabani to'g'ri yo'nalish olishi uchun hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan muhitni (oila, o'rtoklar, do'stlar muhiti) ham hisobga olganda insonning butun hayotiy faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Ma'naviy- ahlokiy tarbiyaning yo'l va usullari talabalarga ahlokiy saboq berish kabi mahsus ish tashkil qilishda alohida xususiyatga ega. Ma'naviy- axloqiy bilim berish bir qancha tarbiyaviy vazifalarni bajaradi: inson hayoti va madaniyatining ahloqiy qadriyatlarini to'g'risida keng tasavvur beradi.

Ma'naviy - ahloqiy tasavvurlar, ahloqiy e'tiqodni yuksaltirishga ta'sir ko'rsatadi, ya'ni:

talabalarni o'zlarining axloqiy tajribalarini mushohada qilishlari va boyitishlariga yordam beradi;

turli manbalardan axloq to'g'risida olingan bilimlarni to'g'rilaydi;

shaxs o'zini ma'naviy - ahlokiy tarbiyalashga zamin yaratadi.

Ma'naviy - ahloqiy bilim, asosan axloq to'g'risidagi suhbatlar, ma'ruzalar, kechalar, turli kasb namoyandalari bilan uchrashuvlar, talabalar konferensiyalari va boshqa vositalar bilan amalga oshiriladi.

Axloqiy meyorlarni tushuntirish axloqiy bilimlarning poydevori bo'lib xizmat qiluvchi dunyoqarashga tayanganda samarali amalga oshiriladi.

Albatta, talabalarda ma'naviy - ahloqiy xislatlarni shakllantirishga nisbatan ehtiyoj bo'lishi lozim. Shuning uchun ham ma'naviy - ahloqiy tarbiyani tashkil jarayonida uyushtiriladigan tadbirlar xulq-odobga doir xatti harakatlardan iborat bo'lishi lozim. Ma'naviy - ahloqiy hatti -harakatlar talaba tomonidan axloqiy meyor va tamoyillar mohiyatini o'rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir.

Xatti - harakatlar tizimi ma'naviy - ahloqiy odatlarni tarkib toptiradi. Albatta, bu borada quyidagi talablarni amalga oshirish lozim:

ma'naviy - ahloqiy tarbiyani maqsadga muvofiq, uzluksiz, tizimli va izchil amalga oshirish zarur,

ma'naviy - ahloqiy hislatlarni va fazilatlarini tarbiyalash faol hayotiy vaziyatlar, axloqiy meyorlar buzilgan holatlarda tarbiyalanayotganlarning o'z fikrlari, qarashlari, nuqtai nazarlarini ifodalashi bilan amalga oshiriladi

insonda o'z idealiga intilishiga bo'lgan tuyg'ularini uyg'otishga bo'lgan harakatlarini tashkil etish borasidagi ko'nikmalarini tarbiyalash,

mahnaviy – axloqiy tarbiyaga doir ishlarni tarbiyalanuvchilarning tajribasi, tarbiya qoidalariga rioya qilishlari, yaxshi va yomon xatti – harakatlarning mohiyatini tushunishlarini e'tiborga olgan holda amalga oshiriladi,

yoshlarda yuksak ma'naviy – axloqiy sifatlar – insoniylik, insonga hurmat, mehr – saxovat, xushmuomalalik, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda muomala madaniyati va axloq qoidalariga rioya qilish kabi holatlarni tarkib toptirish,

fuqarolik madaniyati, ongli intizom, jamoani hurmat qilish va boshqa shunday ma'naviy – axloqiy sifatlar o'zgarlarga g'amxo'rlik, insonlarning tashvishi, quvonchiga sheriklik, empatiya, o'z manfaatini o'zgarlar manfaatidan ustun qo'ymaslik, ma'lum harakatlarda o'zgarlar fikri bilan kelishish, mas'uliyatni his etish.

Ma'naviy - axloqiy meyorlarni o'zlashtirish insonning bu meyorlariga emotsional munosabati bilan boyitiladi. Axloqiy meyorlarni ma'lum ma'noda u yoki bu xatti-harakatni keltirib chiqarishga undovchi sabablar ham belgilaydi.

Ma'naviy -axloqiy tuyg'u, axloqiy iztirob va axloqiy munosabatlar qat'iy shaxsiy ma'naviy qiyofaga ega. Ular insonni olijanob harakat va niyatlardan qoniqtiradi, axloqiy meyorlarni buzganliklarida vijdon azobiga soladi.

Psixologlarning fikricha, talabalik yillarida yoshlar axloqiy talab va meyorlarini o'zlashtirishga moyilligining yuqoriligi bilan xarakterlanadi. Bu shaxs rivojlanishiga o'z vaqtida axloqiy yuksalish imkonini beradi.

Tajriba jarayoniga jalb etilgan talabalarga M.Behbudiyning ma'naviy – axloqiy qarashlari haqida ma'lumotlar bilan tanishtirishga yo'naltirilgan ahloqiy-ma'naviy suhbatlarda eng muhim axloqiy sifatlarini yoritishga yordam beradigan suhbatlar uchun quyidagi mavzular tanlandi:

M.Behbudiyning ta'lim – tarbiyaga oid qarashlari va uning bugungi avlod tarbiyasidagi ahamiyati.

M.Behbudiyni Turkiston xalqining milliy qahramoni, jamoat arbobi, maorif va madaniyatning ilk tashkilotchisi.

M.Behbudiyning publitsistik asarlarida ma'naviy – axloqiy masalalar talqini.

M.Behbudiyning asarlarida yoshlarni fuqarolik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalalari.

M.Behbudiyning qarashlarida xotin – qizlar savodi masalalari.

Ijtimoiy ongni rivojlantiruvchi metodlar doirasida tashkil etilgan suhbat, bahslar mavjud bosma adabiyotlar, elektron manbaalardan foydalanilgan holda suhbatlar taqdimotlar orqali olib borildi.

Jumladan, "M.Behbudiyni asarlarida yoshlarni fuqarolik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalalari" mavzusida tashkil etilgan bahsda Siroyiddin Ahmad tomonidan 2021 yilda nashr etilgan "Mahmudxo'ja Behbudi" nomli tanlangan asarlar 2-jildli asarida yoritilgan g'oyalardan tarbiyaviy tadbirlardan maqsadli foydalanildi.

Shu jumladan, talabalarining ma'naviy- axloqiy tarbiyalanganligi masalalari quyidagilarda ko'rindi:

- yoshlarning ma'naviy tanazzuliga sabab bo'layotgani, turli xil axborot xavfi, nosog'lom turmush tarzi, jamiyat hayoti, davlat tuzilmalari, siyosiy bo'htonlar, ruhiy buzulishlar va boshqalardan himoyalani;

- talabalarining tarixiy manbalardan foydalanish va to'g'ri xulosalash ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhim sanaladi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy- axloqiy tarbiyaga oid qarashlaridan foydalanish orqali talabalarga ma'naviy ta'sir etish mexanizmlaridan foydalanildi.

Ma'naviy ta'sir – yuksak ma'naviyatni tarbiyalash vositasi, muayyan shaxs, jamoa, muayyan guruh, jamiyat, millatda jismoniy barkamollik, ruhiy, axloqiy, ma'naviy yetuklik kabi sifatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy ta'lim tarbiya jarayonini ifodalovchi tushuncha. Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan ma'naviy xususiyatlarni tarbiyalash uning eng asosiy qadriyat sifatidagi mohiyatini ta'minlaydigan qadimiy va abadiy qadriyatdir. Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, ma'naviy ta'sir masalasida hushyorlik va sezgirlik, qat'iyat va mas'uliyat yo'qotilsa, bu o'ta muhim ish o'z holiga, o'zbo'larchilikka tashlab qo'yilsa, muqaddas qadriyatlarga yo'g'rilgan va ulardan oziqlangan minglab yillik milliy – etnik asoslarga ega millat ma'naviyati va tarixiy xotirasidan ayrilib, oxir – oqibatda umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishi mumkin.

Xulosa. O'zbekistonning taraqqiyot dasturi, uzoq va davomli maqsadlarni belgilashda xalqning moddiy va ma'naviy olamini yuksaltirish, yosh avlodni ajdodlar qoldirgan o'lmas merosni chuqur o'rganish, anglash, qadrlash bilan birga, umumbashariy qadriyatlar, zamonaviy ilm-fan cho'qqilarini egallash ruhida tarbiyalash masalasi ustuvor vazifa qilib olingan. Chunki, ertaga kattalar o'rni bosadigan yoshlar aynan shunday oziqlangan zaminda voyaga yetgan taqdiridagina komil insonlar bo'lib, haqiqiy tayanch va suyanchga, yengilmas ma'naviy kuchga aylanib, jahon maydonlarida har qanday bellashuv va sinovlarga tayyor tura oladilar. Inson va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar ma'naviy ta'sir tufayli ajdodlardan asta-sekin tadjriy ravishda avlodlarga o'tadi. Bunday tushunishda ma'naviy ta'sir faqat oila, institut, universitet va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, TV, OAV, va boshqa faoliyatni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, keng ma'nodagi ma'naviy ta'sir tushunchasi tarkibiga bu sohada ta'lim va ma'lumot olish ham kiradi. Tor ma'noda ma'naviy ta'sir shaxsning ma'naviy rivoji, dunyoqarashi, axloqiy qiyofasi, estetik didini o'stirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatini anglatadi. Bunday ma'naviy ta'sir oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari doirasida amalga oshiriladi. Har qanday ma'naviy ta'sir ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi. Chunki, ta'lim va ma'lumot olish jarayonida shaxsning bilimi ko'payibgina qolmay, balki ma'naviy axloqiy sifatlarining qaror topishi ham tezlashadi. Shu bois otaboblarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim-tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti hamda garovi deb bilganlar.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'naviy - axloqiy tarbiyaga oid qarashlaridan foydalanish orqali talabalarda milliy o'zlikni anglashga oid bo'lgan g'ururi rivojlantiriladi.

Milliy o'zlik – shaxs faoliyatida muhim o'rin tutib, shaxs va jamiyatning ma'naviy kamolotida, fuqarolik jamiyatining moddiy ma'naviy asoslarini mustahkamlashda ulkan ahamiyatga ega. Darhaqiqat, jamiyatdagi ma'naviy tiklanish milliy o'zlikning sifatijihatlar bilan chambarchas bog'liq. Zero, o'zlikni anglash tufayli inson o'tmishini xotirlaydi, buguni bilan taqqoslaydi, xulosa chiqaradi va shu asosda kelajakka nigoh tashlaydi. YA'ni o'zlikni anglash insonni shaxs darajasiga ko'tarib, ma'naviy kamolot sari yetaklaydigan ruxij kuchdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 1-oktabr 2020 yil
2. Edvort Olvort. Birinchi o'zbek dramasi "Jahon adabiyoti" jurnali, 2009 yil, 9-son.
3. Ingeborg Baldauf XX asr o'zbek adabiyotiga chizgilar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2001. –B.42.

4. Qosimov B. Behbudi, Maslakdoshlar, T., 1994 B.Qosimovning «Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik»
5. Karimov N.Mahmudxo'ja Behbudi. https://docs.yandex.ru/docs/Ziyo_uz_kutubxonasi
6. D.Alimova.Mahmudxo'ja Behbudi va uning tarixiy tafakkuri".Akademiya nashri1ti.T.1999
7. Saidov H. Mahmudxo'ja Behbudiyning publitsistik va muharrirlik faoliyati. Fil.fan.nom.diss. T.:1999 B.170
8. Avazov N.Behbudiyning ijodiy faoliyati. Fil.fan.nom.diss. T.:1995 170 B
9. Ahrorova Z.Mahmudxo'ja Behbudiyning pdegogik qarashlari va ma'rifiy-amaliy faoliyati. Pedagog. Fan.nomzodi. diss.T.: 1997. 157